

ETNOMUZIKOLOŠKA I ETNOKOREOLOŠKA ISTRAŽIVANJA U OBLASTI BELICE

Autor: Dragan Trifunović, koreograf

Fotografije su iz arhive autora ovog rada i snimljene su sedamdesetih godina XX veka (ukoliko nije drugačije naznačeno)

Iako se Belica nalazi u samom srcu Srbije, nivo proučenosti i poznavanja prošlosti i kulturne baštine ove stare srpske župe, daleko su od potrebnog. Stoga su novi napori na ovom polju samostalnog etnokoreološkog proučavanja Belice (toponim se odnosi na oblast u slivu reke Belice), beležeći na terenu autentične narodne igre i pesme pre nego što će sasvim iščeznuti u sećanju. Prve rezultate sam objavio u članku *Narodne igre Srbije*. Građa. Sveska 8. *Narodne igre u Lepenici, Jasenici, Belici i Kruševačkoj župi*, Beograd 1995. str. 69 – 90, u izdanju *Centra za proučavanje narodnih igara Srbije* Fakulteta muzičkih umetnosti u Beogradu. U potpunosti shvatajući značaj ovih istraživanja za očuvanje kako nacionalnih, tako i opšte kulturnih vrednosti evropske tradicije, Muzej je u svoja posebna izdanja za 2003. godinu uvrstio i moju knjigu *Narodni običaji i igre u beličkom kraju*. Imajući u vidu da se pod pojmom narodna igra podrazumeva i narodna muzička pratnja, narodna pesma, narodna nošnja i narodni običaji, došao sam na ideju da pod okriljem dobro osmišljenog projekta pozovem vrsne stručnjake iz navedenih oblasti i ponovo izađemo na teren.

Meseca juna 2007. godine, obrela se u Zavičajnom muzeju u Jagodini, grupa entuzijasta koju su činili mr Sanja Ranković, etnomuzikolog, mr Miodrag Aleksić, etnolog, Miroslav Brajković, fotograf, Dragan Trifunović, koreograf, učenici srednje muzičke škole „Mokranjac” iz Beograda Sanja Trifunović, Jovana Vuković, Maja Stojanović, Marija Delić i studentkinja Fakulteta muzičkih umetnosti u Beogradu Milica Obradović. Sada smo imali ono što je potrebno za terensko istraživanje, zapisivanje, snimanje i proučavanje igara i pesama ovog kraja. Ovom prilikom bih rekao da nismo mogli ni bez pomoći Sindikata Fabrike kablova u Jagodini koji nam je na raspolaganje dao kombi, Doma učenika srednjih škola u Jagodini koji je obezbedio smeštaj za goste, Zavičajnog muzeja u Jagodini i lokalne samouprave pod čijim se okriljem sve ovo dešavalo. Bili smo spremni na sve neugodnosti koje prate terenski rad ali na naše iznenađenje i sreću prva grupa pevača iz sela Lovci, dočekala nas je srdačno, u narodnoj nošnji spremna na saradnju. Kroz razgovor smo saznali mnogo toga o obrednim i svetovnim pesmama ovog kraja. Veliku zahvalnost na gostoprimstvu dugujemo pevačima iz ovog sela kao i iz pomoravskog sela Miloševa, od kojih smo saznali da se na ovom području još uvek gaji lepa tradicionalna pesma i igra.

Učesnici projekta sa pevačima u selu Lovci

Među najznačajnije datume u životu pojedinca mogu se ubrojiti rođenje, inicijacija ili uvođenje mlađih članova u svet odraslih, zatim svadbeni običaji i na kraju smrt. Svuda su, pa i u Belici, ovakvi trenuci bili praćeni običajima, igrom i muzikom. Igranje tokom ovakvih običaja gotovo i da nije izlazilo iz okvira uobičajenog igračkog repertoara jednog kraja, tako da nema specifičnih igara u ovim prilikama, ali je u svakom slučaju igre moralo biti. Najviše se igralo pri proigravanju i na svadbi, dok igranja povodom rođenja i smrti nema u Belici.

Danas se prilikom rođenja i krštenja prave velika slavlja i izvode igre iz lokalnog repertoara, međutim, u prošlosti se više pažnje poklanjalo obrednim radnjama, radi uspešnog dolaska na svet (znači samom porođaju), u toku prvih 40 dana, u odbrani novorođenčeta od zlih očiju i uroka.

Prvi obilazak deteta i porodilje bio je praćen donošenjem povojnice. Povojnicu bi donosile babe i tetke deteta, a moralo ih je biti tri ili pet. Povojnica je obavezno sadržala pogaču, sir, crni luk, pileće meso, flašu vina. Prvi odgrizak pogače, beli luk, nožić i dren stavljaju se ispod jastuka novorođenčeta radi zaštite od zlih sila. Dete se ne iznosi iz kuće do 40 dana, a pelene ne smeju da ostanu napolju posle zalaska sunca. Da se dete ne bi „uročilo” treba da se pljune preko njega, a ako do toga dođe taj koji je uročio dete morao je da pljune u čašu, a onda se to mazalo detetu na čelo. Ukoliko se dete plašilo „bajalo se od stra’”, na vrata se lepilo brašno i kravlja balega.

Bajalica od uroka:

I'te uroci niz potoci!
U goru, u vodu
Gde ptica ne peva
Gde vuk ne vuče

Gde se sekira ne čuje
Gde krava ne riče
Gde ovca ne bleji
Gde gavran ne gače
I'te uroci niz potoci!
Ustu, tu ti mesto nije!

Prvom javnom ulasku devojke u kolo pridavana je velika važnost. U beličkom kraju u prošlosti to se činilo u šesnaestoj godini, a poslednjih decenija u osamnaestoj.

Sabori za Uskrs su bili najznačajnija prilika za proigravanje devojaka. Toga dana bi devojka sa spletenom kosom u pratnji majke odlazila na sabor. U kolo je ulazila sa drugaricom ili rođakom i posle javnog igranja na saboru, ulazila je u

red udavača. Kada devojka na saboru zaigra do kolovođe to je bio siguran znak da će se do jeseni udati. Ukoliko se ne uda, ona sledeće godine postaje „lanjska” udavača i nije više u mogućnosti da mnogo bira.

Četvrtog decembra, na Vavedenje, mlade koju su se udale te jeseni dolaze u crkvu na službu sa venčićem na glavi i u pratnji svekrve. Toga dana su se kod njihovih kuća pekale „pečenke” (bundeve), da bi mlade bile zdrave i okrugle.

Proigravanje momaka se nije tako svečano obeležavalo i nekim posebnim radnjama. Kad momak stasa za ženidbu, na sabor dolazi sa roditeljima čiji je osnovni zadatak da mu odaberu lepu i bogatu devojku po njihovom ukusu. On se tu malo pitao.

Svadba je jedan od najvažnijih događaja u životu pojedinaca. Ako se roditelji dogovore, svadbe će biti i protiv volje mladih. Momkovi roditelji su na saborima išli „od cure do cure i merkali ih”. Gledali su kako je obučena, da li je vredna, bogata, lepa, kako igra i iz kakve je porodice. Ako se roditeljima neka devojka sviđa šalje se navodadžija, čovek koji će ispitati hoće li njeni roditelji dati pristanak za udaju. Ako sve prođe dobro, te se i jedni i drugi roditelji slože, navodadžija biva nagrađen od devojke košuljom.

Nakon dogovora dolazi se na „gledanje” devojačkoj kući. Ukoliko se devojka dopadne momku i momak njoj, roditelji se sastaju da „narede” proševinu gde se dogovaraju o mirazu. Zavisno od dogovora, posle jedne ili dve nedelje u mladinu kuću dolaze prosci i to mladoženja, otac, majka, stric ili ujak. Obično se išlo nedeljom i ostajalo na ručku. Mlada je bila dužna da daruje proscu košuljama, vezenim peškirimama, čarapama. Sve darove je morala svojom rukom da spremi pre udaje.

Zdravica ispred mladine kuće

U Belici je običaj da i pored svih dogovora momak ipak ukrade devojku. „To se čini jer smatraju da nije pristojno da devojka od svoje volje pristane da bude žena”, navodi Buzbek u svom dnevniku čiji su delovi objavljeni u knjizi Emila Cvetića „Putovanje kroz Jagodinu”.

Veselje je trajalo i po 5–6 dana, sa početkom u četvrtak kada otac dolazi po „rubu”– devojačku spremu. Devojka je morala do svadbe da spremi što više tkanih i vezenih ćilima, čaršafa, čipki, slamarica, jastuka, čarapa i sve se to

pakovalo u sanduke. Ruba je bila odraz bogatstva i sposobnosti devojke. Devojke iz bogatijih kuća dobijale su i po neki krupniji komad nameštaja: orman, nekoliko stolica i drugo. Sve stvari se na kola nameste tako da mogu lepo da se vide, a ćilimi se rašire da bi kola lepše izgledala.

Stvari su se prevozile volovskim kolima pakovane sledećim redom: „prvo se stave dve do tri slamarice, koliko ko ima, preko njih čerge, koje malo vise sa strane, zatim ćilimi, između njih čarsavi sa bogato pletenim čipkama, preko svega jastuci i cela ruba se vezuje tkanicama. Na vrhovima stupaca nataknete su vezene čarape. Dok je svekar terao rubu kroz selo, deca su trčala za kolima, a komšije su izlazile da vide lepotu dela devojčinih ruku.

Momački svatovi su na svadbu pozivani „buklijom“, što je i danas običaj. Mladoženjin brat, otac ili rođak kreće sa okićenom buklijom od kuće do kuće kod onih koje poziva u svatove. Svako ko je pozvan, bukliju okiti peškirom, cvećem i parama a u jabuku, koja se nosi uz bukliju, zabadaju metalni novac.

Teranje rube kroz selo

Petak i subota su dani određeni za pripremu svadbe. Momci se u subotu okupljaju kod mladoženjine kuće i slave poslednje momačko veče.

Pletenje venca obavljalo se kod obe kuće u subotu uz pevanje pesama. Vencima su se kitili ulazna kapija, vrata kuće, karuce ili čeze. Kod njegove kuće se pevaju svatovske pesme, a kod mladine svadbarske. Žene koje pevaju zovu se „indibulke“.

Kod pripremanja devojke poklanjana je najveća paznja njenom oglavlju. Kosa se češljala na razdeljak i isplitala u pletenicu. U Belici se jedva sećaju da su mlade nosile smiljevce, kape sa podloškom, od pletenog vrbovog pruća i okićene cvećem i perjem. Pamti se samo oglavlje koje je činilo pamučno platno, pričrščeno pamučnom trakom ili vestačkim venčićem za glavu, nošeno između dva svetska rata. Ostali deo odeće, bila je tradicionalna narodna nošnja koja se oblačila samo u svečanim trenucima. U Jagodini je mlada nosila veo i haljinu sličnu današnjim venčanicama.

U nedelju ujutru svatovi se okupljaju kod mladoženjine kuće i kreću po mladu. Kad stignu pred kapiju svatovi zovu domaćina:

*„Domaćine, otvaraj kapije,
Svatovi smo, za čekanje nismo!“*

Svatovi se ne puštaju u dvorište dok najbolji strelac među njima, gađanjem iz puške, ne obori jabuku koja visi sa vrha drveta. Nakon ulaska u dvorište

domaćin dočekuje svatove „bardakom” (glinena posuda) rakije. Domaćin i starišine nazdravljaju jedno drugom dok svatovi uzvikuju:

*„Domaćin Boga moli
omin, omin, omin!
Za zdravlje kumu
omin, omin, omin!*

*Kum Boga moli
omin, omin, omin!
Za zdravlje domaćinu
omin, omin, omin!*

*Starojko Boga moli
omin, omin, omin!
Za zdravlje mladencima
omin, omin, omin!*

Svatovi idu po mladu

Obavlja se simbolična kupovina mlade od strane mladoženje. Mladu izvodi dever i prstenuje je dok svatovi uzvikuju:

*„Oprosti kume i stari svate
da dever prstenuje snaju!”*

Melodija koja se svira kad mlada izlazi iz kuće

Mlada se opraštala od roda izvođenjem bilo koje igre iz lokalnog igračkog repertoara. Kad mlada polazi od kuće mladoženja povede kolo, do njega mlada, pa dever, svekar, starojko, starosvatica... I tako igrajući ulaze u karuce (Šuljkovac). U selu Belici saznajemo da je tom prilikom kolo vodio kum, do njega mlada i ostali svatovi po starešinstvu. U selu Bunaru tom prilikom kolo kojim se devojka oprašta od roda vodi mlada, do nje mladoženja, pa starojko, starosvatica, kum, kuma, vojvoda (koji igra sa petlom u ruci koga je prethodno pronašao ili kupio od domaćina), pa ostali gosti. Kolo je vodila triput oko kuće.

libero ♩ = cca 160

Начинена: ♩ → дугајак ритмику штак коју се указује на почетку је пасалатке темпа

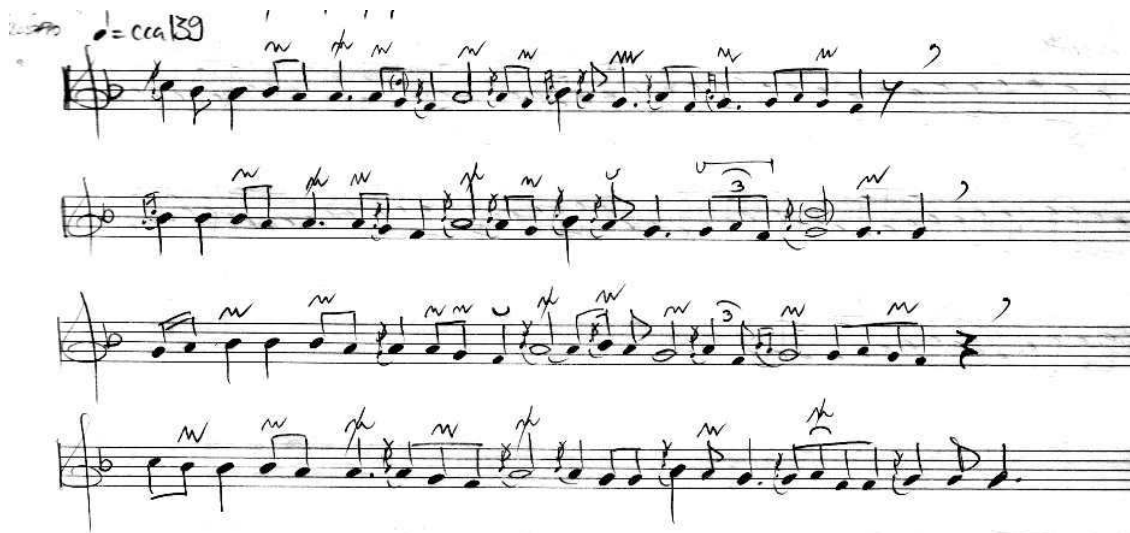
Melodija koja se svira kad mlada polazi od kuće

Nakon ispijanja treće rakije odlazi se u crkvu na venčanje. Po obavljenom venčanju, u crkvenom dvorištu igra se kolo koje vodi starojko i to je zvanični početak svadbenog veselja.

Ulazak u dvorište kod mladoženjine kuće

Pri dolasku sa venčanja i uvođenja u novi dom, uloga svekrve je bila veoma zapažena. Kod mladoženjine kuće svekrva uvodi mladu u novi dom, koja ispod pazuha drži dve pogače, a u rukama dve flaše vina, vodi je oko ognjišta i stavlja sebi u krilo. Na početku svadbenog veselja u domu kolo povede starojko sa mladom, a zatim se veselje nastavlja uz učešće ostalih svatova.

Melodija koja se svira kad mlada ulazi u novi dom

Svatovi u dvorištu kod mladoženje

U toku svadbenog veselja postojala je obaveza da svako od „starešina svatova” mora povesti jedno kolo.

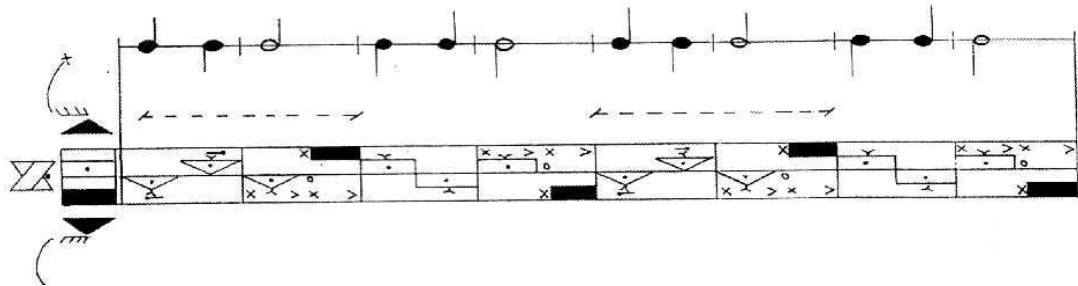
Svadba se završavala *šarenim kolom*, a igrali su ga oženjeni i udate koji imaju dosta poroda. Postoje dva načina igranja ovog kola. Stariji igrački obrazac nosi naziv *šareno kolo* i igra se „*sve napred*”, a mlađi je igra „*ti momo, ti devojko*”. *Šareno kolo* se igra u ponedjeljak kad se „svadba rastura”. U selu Šuljkovcu starojko polomi sabornik i povede *šareno kolo*, do njega mlada, mladoženja, starojkovicica, kum, kuma... pa redom dalje.

Sabornik koji treba polomiti i testija koju treba razbiti čime će se označiti kraj svadbe

„Stara vlajna”, igra koja se igra na kraju svadbe kao šareno kolo

Igra „Stara Vlajna”

Ispred mlade, vojvoda razbija sud sa vodom i svi uzvikuju „*upiša se mlada*”. U istom selu dolazimo do podataka, da kad dolazi starojko, mlada igra kolo pred njim i to je zvanični završetak svadbe. U selu Bunaru poslednje kolo na svadbi, kolo za „*srećan put*” starojku, igraju svi a starojko ga vodi. Po nekim pripovedačima iz istog sela *šareno kolo* je vodila svekrva, a završavalo se tako što bi vojvoda ispred svekrve razbio testiju punu vode uzvikujući „*upiša se svekrva!*” U selu Belica se kao *šareno kolo* igrala igra „*stara vlajna*”.

Izvođenjem *šarenog kola* i razbijanjem testije sa vodom završavalo se svadbeno veselje, a mladenci su odlazili na spavanje.

Svatovi između dva svetska rata

Prve pomene igara u Belici nalazimo kod Milana Đ. Milićevića, koji kaza da se u jagodinskom okrugu igralo „niševačko oro”, „paraćinka ostroljanka”, „Neda grivne”, „četvorka”, „polomka mačvanka”, „orlovka”, „Mara tilindara”, „valjevka”, „vlahinja” i „smederevka”. Belički kraj je izuzetno malo proučavan te daljih zapisa o igrama ovog kraja nemamo.

Na osnovu skorašnjih istraživanja, u Belici sam zateko sledeće nazive igara: „Prođe Mile”, „Čoban tera ovčice”, „Igralo kolo pod Vidin”, „Levačka šetnja”, „Žikino kolo”, „Pop Marinko”, „Šušakavac”, „Učitelju kolka ti je plata”, „Šareno kolo”, „Ti momo”, „Divna Divna”, „O, Jelo Jelena”, „Ajđ na levo brate Stevo”, „Ja posejah lubenice”, „Tries druga”, „Tajče”, „Nebesko”, „Drdanke”, „Zupčanka”, „Zavrzlama”, „Stara vlejna”, „Đurđevka”, „Zaplet”, „Moravac”, „Trojanac”, „Mala bašta”, „Šestica”, „Šokec”, „Čačak”, „Dunda”, „Kolariću paniću, devojčica vodu gazi.

Mladenci u selu Bunaru

Mladenci u Jagodini 1923. godine

Muzička pratnja u beličkom kraju je bila veoma raznovrsna. Do Drugog svetskog rata igralo se uz pratnju frule, gajdi, dvojnica, okarine, duduka i zurli. U Belici, dolazimo do saznanja da je postojao orkestar koji su činili dva zurlaša, jedan violinista i bubnjar. Veoma su bili česti ciganski orkestri koji su iz Jagodine dolazili u sela. Jedan takav orkestar sastajao se od sledećih instrumenata: „ćemane”, bas, tambura i harmonika. Svirači su veoma često i pevali. Stari ljudi i danas kažu da su voleli da zaigraju uz gajde. Nakon Drugog svetskog rata u Belicu dolaze trubači iz Levča. Svirači na tradicionalnim instrumentima su uglavnom znali da zaigraju kolo koje sviraju. Svirač je morao da prati kolovođu i da svoju svirku „upravlja” prema njegovom igranju. Na saborima se moglo videti više kola uz pratnju nekoliko „družina” (orkestra). Prvo kolo muzika svira „fraj” a cene narednih igara kretale su se od 3,5 do 10 dinara, dok su lošiji svirači svirali za 1 ili 2 dinara.

Posebni poziva na igranku nije bilo, osim na Bele Poklade, o čemu ćemo govoriti drugom prilikom. Igrači su povremeno uzvikivali u toku igranja kratke poskočice, koje su predstavljale jedan od načina komuniciranja u kolu.

Primeri poskočica:

Kolovođo ti da ljubiš ždrebe
Ja da ljubim što igra do tebe!

Šta si mala mislila, mislila
dok si mene grlila ljubila?
Ništa nisam mislila, mislila,
već sam tebe grlila ljubila.

Oči moje mnogo đavolite
Što vidite o'ma zavolite

Iako se u Levču i Belici igra veoma slično, čak su im i igrački skupovi bili zajednički, ipak se jasno razlikuju dva stila igranja. Beličani su igrali mekše, te su Levčane nazivali „tapkašima” zbog njihovog tvrdog igranja na celom stopalu. Na celom stopalu igraju i Beličani ali sa povijenim kolenima, mekano i brzo, posebnom tehnikom igranja, na koji način se veoma malo umaraju. Mlađi igrači poskakuju, brzo prelaze prostor i imaju slabiju tehniku igranja.

Najčešći oblik igre je polukrug a ređe krug. Kolo se vrlo često uvijalo u obliku spirale i zmijoliko kretalo. Kod izvođenja igre „tajčež” polukrug se u drugom delu igre razbijao u parove.

Držanje u kolu je najčešće bilo za ruke puštene uz telo, s'tim što igrač desnu ruku daje, a levu uzima. Vrlo često se dešavalo da devojka obe ruke puštene niz telo daje igračima do sebe. Osim držanja za ruke puštene niz telo, javlja se i hvatanje pod ruku. To se moglo videti samo u kolu oženjenih i udatih, a nikako kod momaka i devojaka. Najstarije držanje igrača je za maramice, kao i držanje za mali prst. Dalje u parovnoj igri „tajče” može se sresti i držanje za nadlakticu, a kod igre „Čačak” i držanje ukršteno pozadi na leđima.

Pravac kretanja u kolu je za desnom rukom, kako narod kaže „sve napred”, a obrnuto od toga „nazad”.

Terminologija je u Belici interesantna. Prvi igrač u kolu je *kolovođa* a poslednji *kec* ili stari naziv *šlus*. Kolovođe su uglavnom bili „*odbir momci*” (najbolji). Ako devojka povede kolo bio je „*smej do guše*”, a nju bi nazvali „*muškaraca*” ili „*očigrejka*”, (napravila grešku). Za lošije igrače se kaže „*takši*”, igrači.

Momak povede kolo ili „*zaprvi*”, započne, a ako to uradi devojka onda se kaže „*razvede kolo*”. Ako se kolo kretalo za desnom rukom, kaže se da se igra „*sve napred*”. Stariji igrači su dobri „*tehničari*” (imaju dobru tehniku igranja) a za mlađe da „*gutaju*”, prostor i korake. Na saboru su devojke stajale „*sve na red*” pa „*kibicaža*” (gledanje momaka i devojaka), momak poziva devojku u kolo, tako što samo „*mrдне očima*”.

Igra se učila od starijih, ili pored kola, iza kola, pa i u kolu, nedeljom i praznikom, na igrankama, vašarima, sedeljkama, kad god se pruži prilika.

U Belici se ne igra kada je čovek u žalosti za blizim rođakom godinu dana a za daljim do pola godine. Strogih zabrana nije bilo. Žena je igrala od svog proigravanja u šesnaestoj godini, pa sve dok joj deca ne stasaju za kolo. Nakon tog perioda, po lokalnom običaju, u kolu ne igraju zajedno majka i ćerka koja je stasala za udaju, odnosno majka i sin, stasao za ženidbu.

Igru započinju kolovođa i kec kolom *šetnja*. Uslov da ostali igrači uđu u kolo bio je da kolovođa odabere devojkicu i pozove je da igra do njega. Običaj je bio da se od dve sestre prvo pozove starija, jer je bilo sramota da mlađa igra, a ona druga da gleda.

Kolovođe su uglavnom bili vrsni igrači, kako narod kaže „*odbir momci*”. U novije vreme sa pojavom profesionalnih svirača, kolovođa plaća kolo. On daje muzici znak za početak podizanjem štapa ili podizanjem i mahanjem šesirom. Kad kolovođa prestane da igra, staje i muzika. Ovakve i slične oblike narodnog dirigovanja detaljno obrađuju sestre Janković u navedenoj knjizi. U prošlosti, u kolu su igrali najveštiji momci, a kasnije najbogatiji, te su do sebe i pozivali samo bogate devojke. Kolovođa je mogao da okiti korak ne odstupajući od postojeće osnove. Okićen korak su vrlo često prihvatili i ostali igrači, te je na taj način dolazilo do novog i bogatijeg igračkog obrasca.

Kec je bio od iste važnosti kao i kolovođa, i tu je uvek igrao momak. On je često uvijao kraj kola unutra te je ono dobijalo oblik spirale, koje se naizmenično uvija i vraća u prvobitni

Kolo na saboru posle Drugog svetskog rata

položaj, u oblik polukruga. Moglo se zapaziti odvojeno momačko i devojačko kolo, dečje kolo, kolo oženjenih i udatih i mešovita kola u kojima su igrali i momci i devojke. Na saborima su se mogla videti i kola jedne porodice, koja je bila poznata po dobrim igračima u selu i okolini i u njemu su igrali svi članovi porodice od najmlađih do najstarijih.

Jesen je bila period kada počinju igranke. Održavale su se nedeljom u večernjim satima, po seoskim domovima, salama i školama.

U toku godine se, pored spomenutih mesta, igralo na raskrscinama, oko zapisa, u crkvenom dvorištu, kod manastira, na livadama, proplancima, kraj izvora... Svugde i na svakom mestu gde su to prostor i prilike dozvoljavale.